

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

1
2024

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti

08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 788 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 7-fevralda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Korea, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarning roli va ahamiyati.....	10
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, Zaynutdinova Umida Djalolovna	
Yashil iqtisodiyotga o'tishda konseptual, ilmiy, innovatsion yondashuvning zarurati	16
Gulnora Abdurahmonova	
O'zbekistonda "yashil" iqtisodiyotga o'tish muammolari va uni bartaraf etish yo'llari	22
S. R. Topildiyev	
Milliy strategik maqsadlar: ekologik va bojxona boshqaruvi mexanizmlarining maqbul kombinatsiyasi	28
Muratova Shohista Nimatullayevna	
Green Economy in Tourism in Uzbekistan.....	32
Alieva Makhbuba Toychievna	
Инновационные подходы в сельском туризме: "Зеленые маршруты"	36
Голышева Елена Вячеславовна	
Mamlakatimizda "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasining ustuvor yo'nalishlari	42
Vaxabov Abduraxim Vasikovich, Nazarov Nazirjon Narzilloevich	
To'qimachilik sanoati korxonalarini barqaror rivojlantirish omillari.....	47
A.Yu. Mardanov	
Turizmni qayta jonlantirish strategiyasini ishlab chiqishda turizmni rejalashtirishning istiqbollari.....	52
A'zamov Saidakbarxon Avazxon o'g'li	
O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishi asosida barqaror rivojlanishga erishish	57
Abdullayev Elyorbek Odiljon o'g'li	
Barcha tadbirkorlik subyektlariga teng raqobat sharoitini yaratishda soliq imtiyozlarining o'rni	62
Akbarov Akmalxon Akrom o'g'li	
Turistik hududlarning barqaror rivojlanishini baholash metodologiyasida integral baholash ko'rsatkichlarini aniqlashning nazariy jihatlar.....	66
Asraqulov Abduraxmon Sultonovich	
Iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda "yashil" iqtisodiyot va uning ayrim masalalari.....	70
Axunova Shoxistaxon Nomonjanovna, Sultonova Gulbaxor Shoxnazimovna	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligi faoliyatining nazariy tamoyillari va o'ziga xos xususiyatlari.....	74
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich	
Mintaqa iqtisodiyotida agrar soha samaradorligini oshirishning ahamiyati.....	78
Butanova Dilnoza Rustamovna	
Global krizislar va ularning turizm iqtisodiyotiga ta'siri.....	83
Hallakova Barnoxon bahodirjonovna	
Agroturizm faoliyati rivojlanishining xorijiy tajribalari va ularda faoliyatni rivojlantirish modellarining qo'llanilishi.....	95
Husanboyev Sadafbek Yorqinjon o'g'li	
Yashil iqtisodiyotni kreditlashda banklarning o'rni.....	101
Ibragimova Sevara Muxamedjan qizi	
Qurilish materiallari sanoati korxonalari samaradorligini baholash masalalari.....	104
Isayev Jakhongir Muzaffarovich	
Iqtisodiyotni islomiy moliya tamoyillari asosida moliyalashtirish amaliyotini joriy etish istiqbollari	110
Kasimov Baxtiyor Usmanovich	
Oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishning iqtisodiy mexanizmi.....	113
Mahamatova Maftuna	
Turizm xizmatlar bozorida raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarini takomillashtirish imkoniyatlari.....	119
Nurfayziyeva Mohinur Zayniddinovna	

Islom moliyalashtirish xizmatlari asosida kichik va o'rta biznesni moliyalashtirish usullari.....	124
Said Po'latov Maxamedovich	
Using Innovative Technologies in Hotels as a Factor of Sustainable Development of Tourism Industry	128
Sayfutdinov Shuxratjon Sultonovich, Egamberdiyev Sirojiddin Sattor o'g'li	
Dorivor o'simliklar yetishtirishning dunyo mamlakatlari iqtisodiyotidagi o'rni va xalqaro bozor savdosida prognozlar.....	135
To'xtabayev Jamshid Sharofiddinovich, Maftuna Ermatova Arslonbek qizi	
O'zbekistonga turistlar tashrifini ko'paytirishda raqamli texnologiyalarning o'rni	142
Toshmurod Kulmanov	
Agrobiznesni moliyaviy quvvatlash va rivojlanish istiqbollari	147
Tursunova Dilnavo Islomovna	
Oziq-ovqat bozorini qandolat mahsulotlari bilan to'ldirishda marketing strategiyalaridan foydalanishni takomillashtirish.....	150
Azlarova Munira Muxammad-Amin qizi	
Yoshlar turizmini rivojlantirish holati va uni takomillashtirish yo'llari.....	159
Allayor Norboyev Ismoilovich	
Biologik aktivlarni baholashning uslubiy jihatlarini takomillashtirish.....	162
Boltayev Abror Sayitmurodovich	
Agrosanoat ishlab chiqarishida innovatsion jarayonlarni tadqiq qilishga uslubiy yondashuvlari.....	168
Dusmatov Begmuhammad Olimjonovich	
Suv resurslaridan samarali foydalanishda suv solig'ining ahamiyatini oshirish	174
Ikramov Nuriddin Kamolitdinovich	
Xizmat ko'rsatish sohasida innovatsiya va innovatsion faoliyat bilan bog'liq tushunchalarining nazariy masalalari	179
Mamayunus Qarshibayevich Pardayev, Temur Olimovich Mamayunusov	
Aglomeratsiya iqtisodiyoti – Agglomeratsiya iqtisodiyoti – hududiy rivojlanishni harakatlantiruvchi omili sifatida	185
Raximbayev Akmal Azatboyevich	
Korxonalarini boshqarish samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish mexanizmlari	190
Saipnazarov Sherbek Shaylavbekovich	
Globalashuv sharoitida turizm sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish	195
Salimov Dilshodbek Davronovich	
To'qimachilik sanoat korxonalarida marketing strategiyasi.....	199
Tillyaxodjayev Azizxon Aloxonovich	
Oziq-ovqat sanoati korxonalari raqobatbardoshligini oshirish yo'llari	203
Nilufar Umarova	
O'zbekistonda transport xizmatlari ko'rsatilishi tahlili	207
Xasanov Sarvar Ulug'bek o'g'li	
Agrar sektorga jalb qilingan investitsiyalarning sohadagi intensiv iqtisodiy o'sishga ta'sirining tahlili	213
Yangiboyev Sirojiddin Jo'ramurodovich	
Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarda auditning xalqaro standartlarini qo'llash xususiyatlari	220
Meliyev Isroil Ismoilovich	
Raqamli bank xizmatlarini yanada takomillashtirish: muammolar va yechimlar	227
Melikov Otabek Maxmadiminovich	
Innovatsion iqtisodiyotda inson kapitalining tutgan o'rni.....	232
Abdikarimov Islombek Ibragimovich	
Kimyo sanoati korxonalarini boshqarish modellariga oid zamonaviy tajribalar.....	237
Avulchayeva Feruza Djurakuziyevna	
Задачи предмета «русского языка» на современном этапе	243
Адилова Солияхон	

Tijorat tashkilotlarining investitsiya faoliyati	247
Farhod Mahmudovich Tirkashyev, Asomiddinov Husan Asomiddin o'g'li	
Korrelyatsion-regression tahlil orqali turizm xizmatlari samaradorligini oshirish mexanizmlari.....	252
Gapparov Azim Qayumovich	
O'zbekistonda monetizatsiya darajasi va uni makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri.....	258
Isayev Atabek Djurabayevich	
Prospects for the Development of Bond Circulation in the Capital Market.....	266
Jurabek Sobirov	
Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining rivojlanish holati tahlili.....	270
Kuldashev Sherzod Alimardonovich	
Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish va ularning barqaror iqtisodiy o'sishdagi roli	276
Mamadiyeva Dilrom Ravshon qizi	
Surxondaryo viloyatlarning marketing salohiyatini shakllantirish holati tahlili	280
Mamadjanova Tuyg'unoy Axmadjanovna	
Improving Internal Control System	287
Mexmonaliyev Ulug'bek Erkinjon o'g'li	
Oliy ta'lim xizmatlarini targ'ib qilishda OTMLar veb-saytlari samaradorligini oshirish.....	291
Musayev Bekjon Shukurillayevich	
Korxonaning narx-navo tizimi va narx siyosatini tahlil qilish	298
Musayeva Shoira Azimovna, Usmonova Dilfuza Ilhkomovna	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida tibbiyot sohasini moliyalashtirish istiqbollari.....	302
Muxammadiyev Ramz Zoirjon o'g'li	
Xizmatlar ko'rsatish subyektlarida biznes-modellarining raqamli transformatsiyalashuv konsepsiyalari.....	306
N. B. Yahyoxonov	
Mikromoliyaviy xizmatlar ko'rsatuvchi kredit tashkilotlarining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarning ekonometrik tahlili.....	311
Nazarova Muslima Nazarovna	
Sanoat korxonalarida aylanma mablag'lardan foydalanishning ilmiy-amaliy jihatlarini	317
Nurmatov Mirzaakbar Mirzaaliyevich	
Biznesni yuritishda korxonalararo integratsion jarayonlarni rivojlantirish masalalari.....	322
Olimova Nodira Xamrakovna	
O'zbekistonda turizmni rivojlantirishning moliyaviy mexanizmlari: tahlil va istiqbollar	329
Oppoqxonov Nurmuhammadxon Po'latxon o'g'li	
O'zbekistonda davlat korxonalari transformatsiyasini jadallashtirish yo'nalishlari.....	333
Qahhorov Azizjon Ahror o'g'li	
Aholining turmush darajasini oshirish sharoitida mehnat bozori transformatsiyasining dinamikasi	338
Rahimboyev Muxtorbek Ikrom o'g'li	
Tijorat banklarida iqtisodiy-matematik modellashtirish samaradorligini yanada oshirish usullari.....	341
Raxmanov Mexridin Sindarovich	
Aholi moliyaviy savodxonligiga investitsiya kiritishning ahamiyati.....	345
Ruzibayeva Nargiza Xakimovna	
Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda valyuta siyosatini samarali tashkil etish.....	350
Samandarov Zuxriddin Raup o'g'li	
Sharq va G'arb tamaddunida gender qarashlar	355
Samandarova Gulxayo Abduraim qizi	
Imkoniyati cheklanganlarga to'siqsiz turizm xizmatlarini tashkil etish istiqbollari	359
Tilovmurodov Dostonbek Furqat o'g'li	
To'qimachilik korxonalarining inqirozga qarshi boshqaruvida davlat tomonidan tartibga solishning ahamiyati	363
Todjimamatova Mashxura Erkinovna	
Mintaqalarning ekologik-iqtisodiy xususiyatlari va ularning barqaror rivojlanish bilan bog'liqligi	367
Toshboyev Muzaffar Muxtorovich	

Перспективы развития сферы услуг в Узбекистане.....	373
Tsoy Marina Petrovna, Li Marina Rudolfovna, Romashkin Roman Anatolyevich	
Opportunities for Bicycle Tourism in Zomin, Bulungur and Bakhmal Districts.....	379
Urozaliev Elyor Shuxrat ogli, Xujamov Bobur bahodir ogli, Saydullayev Abbosjon Murodovich	
Pul-kredit siyosati va moliyaviy inqiroz: uslubiyot va saboqlar	384
Xakimov Dilshodjon Rahmonaliyevich	
Korxonalarda barqaror rivojlanishni tatbiq etish istiqbollari.....	391
Xidirova Marg'uba Rustamovna, Jumayeva Guzal Sherxon qizi	
Telekommunikatsiya korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish.....	396
Xusanov Ulugbek Nishanovich	
Milliy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasini kengaytirish imkoniyatlari.....	402
Xuseynova Feruzabonu Mamadaliyevna	
O'zbekiston iqtisodiyotida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari.....	405
Yo'ldosheva Dilnoza G'ayrat qizi	
Необходимость соблюдения этических норм в профессиональной деятельности бухгалтеров	408
Абдуллаханова Гулбахор Саттаровна	
Mintaqalarda kichik innovatsion korxonalarni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari.....	412
Abdulkakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Axmadjanov Ilyosbek Ilxomjon o'g'li	
Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari.....	416
Abdulkakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich	
Пути повышения прозрачности бюджета Республики Узбекистан.....	420
Адашов Гайрат Рустамович	
Mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va uning lizing munosabatlari rivojlanishi bilan bog'liqligi	424
Axmediyeva Aliya Toxtarovna	
Тенденции и факторы развития пищевой промышленности в Узбекистане	432
Б. А. Хакимов	
Роль платежных систем в функционировании электронной коммерции.....	438
Бабаева Гузаль Яшиновна	
"Sirdaryo" va "Sirdaryo-Farm" erkin iqtisodiy zonasidagi xorxonalari erishgan yutuqlari, berilgan imtiyozlar va yaratilgan shart-sharoitlar to'g'risida	444
Davlayev G'olib Ashurovich	
Milliy iqtisodiyotga jalb qilingan investitsiyalarning tahlili	447
Djalilov Dostonbek Abduazizovich	
Ishlab chiqarish tafovutining Markaziy Bank monetar siyosati qarorlariga ta'siri.....	452
Duskobilov Umidjon Sharofiddinovich	
O'zbekistonda innovatsion jozibadorlik asosida oliy talim xizmatlarini rivojlantirish.....	457
Jonuzokov M. K.	
Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvni takomillashtirishda xorij tajribasidan foydalanish.....	461
Ismailov Allayor Rashidovich	
Особенности формирования ценовой стратегии на рынке плодоовощной продукции.....	465
Исроилов Абдурашид Абдурахманович	
Iqtisodiyotni globalashuvi sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlar barqarorligining nazariy metodologiyasini takomillashtirish	471
Kalandarova Nargiza Narimanovna	
Проблемы регулирования и защиты инвесторов в развитии электронной коммерции и пути их решения	475
Кенжебаева Гульфуза Рахматиллаевна	
Сущность, цели и задачи определение уровня финансовой устойчивости предприятия в современных условиях	478
Киличев А. А.	
Sug'urta tashkilotlari tomonidan taqdim etiladigan hisobotlarni xalqaro standartlarga muvofiq takomillashtirish	485
Kodirkulov Oybek Turdiboyevich	

Классификация институциональных факторов, определяющих предпринимательскую активность в Узбекистане.....	490
Курпаяниди Константин Иванович	
Ho'jalik yurituvchi subyektlarning kredit va qarz mablag'laridan foydalanish samaradorligi tahlilini takomillashtirish.....	497
Mahmudova Go'zal Samadjon qizi	
Muqimiy ijodiDA milliy uyg'onish va iqtisodiy, falsafiy qarashlar	502
Muxlisa Muxitdinova	
Совершенствование управления портфелем залогов для обеспечения финансовой устойчивости: инсайты и рекомендации для Узбекистана	505
Наимов Шахрух	
Определение специфических особенностей и факторов влияющие на процесс внедрения международных требований и стандартов в коммерческих банков Республики Узбекистан.....	509
Хайдаров Зохиρ Шаривович , Каражанова Гулноза Толлиевна, Хайдари Фидои Зохиρ Зода	
Inson kapitalida mujassam bo'lgan fazilatlar, ularning jamiyat rivojlanishidagi o'rni va roli	514
Mamayunus Qarshibayevich Pardayev, Sevara Abdinazarovna Babanazarova, Mexrangiz Olimovna Mamayunusova	
Развитие рыночных отношений и усиление их влияния на рост объёмных и качественных показателей культурного туризма.....	521
Пулатова Сурайё Юлдашевна	
Основные направления цифровой трансформации в банковском секторе.....	525
Рахимова Гавхар Ойбековна	
O'zbekistonda ayollarni tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishda bank kreditlarining roli	530
Saidova Subhinigor Azizovna	
Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish asosida kambag'allikni qisqartirishning innovatsion yo'llari	535
Sultonov Shodiyor Abduhalilovich, Nazarov Asqar Anvar o'g'li	
Yuridik shaxslar mol-mulkiga soliq solishning o'ziga xos xususiyatlari	541
Umirov Xurshid Islomovich	
Korxonalar va tashkilotlarni modernizatsiya qilish jarayonlari.....	545
Fayziyeva Dilafruz Shuxratovna	
"Авеста" – исторический источник экономической мысли в Древней Средней Азии	549
Хакимов Назар Хакимович, Садиков Анвар Каримович	
Приоритетные направления развития теории формирования финансовой политики предприятия	555
Хамдамов С. Ф.	
Innovatsion rivojlanish sharoitida inson resurslarini strategik boshqarish.....	562
Xasanova Nafisa Shavkatovna	
Mehnat bozorida mehnat resurslaridan samarali foydalanishda yoshlar bandligini takomillashtirish.....	566
Xuvaydullayeva Iroda Xusniddin qizi	
Sanoat korxonalari faoliyati samaradorligi va raqobatbardoshligini baholashga doir uslubiy yondashuvlar.....	572
Yuldasheva Nilufar Abduvaxidovna	
Amir Temur davrida hunarmandchilik siyosatining o'ziga xos iqtisodiy xususiyatlari	578
Zikrillayev Jaxongir Sarvar o'g'li, ilmiy rahbar: Nasimov Baxtiyor Vasiyevich	
Infratuzilma obyektlari rivojlanishining turizm sohasidagi o'rni.....	583
Toyrova Amina Baxtisher qizi	
Korxonalarda moliyaviy investitsion portfelni jalb qilish va rag'batlantirishning zamonaviy shakl va usullari tahlili	588
Haydarov Humoyun Begmurod o'g'li	
Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar	592
К. Q. Tajibayev	
Бухгалтерский учет дебиторской и кредиторской задолженности в современной экономике	599
Камолова Феруза Кахрамоновна	

O'zbekistonda mehmonxona sohasidagi mahalliy boshqaruv tizimini takomillashtirish yo'llari.....	603
Mirzayeva Lola Shavkatovna	
Turizmni rivojlantirishda "yashi" marketingni o'rni.....	607
Normurodova Zebo Eshmaxmatovna	
Inson kapitalini boshqarishning xorij tajribasi.....	612
Ruzmetova Gulira'no Atabekovna	
Agrasanoat majmuasida oziq-ovqat mahsulotlarini yetishirish va qayta ishlashda klasterlarini rivojlantirishning xalqaro tajribalari.....	620
Salixov Sherzod Abduxakimovich	
Mamlakatimizda mehnat bozorida ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish	625
Xusanova Gulsum Baxtiyorovna	
Budjetdan tashqari mablag'lar hisobi va nazoratini takomillashtirish	628
Ostonokulov Azamat Abduraimovich, Alimardonov Asrorjon Alimardonovich	
Xizmat ko'rsatish sohasida investitsion jarayonlar rivojlanishining xorij tajribasi	635
Miyassarov Davron Abdurashid o'g'li	
Xizmat ko'rsatish va servis sohasida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini baholash ko'rsatkichlari.....	640
Muhammadamin Erdon o'gli Erdonov	
Инновационные направления развития сферы услуг как фактор экономического роста.....	644
Насиров Дилшод Фархадович	
Влияние прямых иностранных инвестиций (пии) на экономику Узбекистана	654
Юлдашев Нодирбек Сайдибурханович	
Qulay investitsiya muhiti – xorijiy investitsiyalar oqimini oshirishning asosiy omilidir.....	659
Hoshimov Jahongir Ravshanbek o'g'li	
Biznesni loyihaviy moliyalashtirish va uning asosiy yo'nalishlari.....	664
Razzakov Jasur Xamraboyevich	
Inflation and Unemployment: Evidence from Uzbekistan	670
Mahmudov Nosir, Nabiyeva Nargizaxon Nuriddin qizi	
Milliy mahsulotlarni jahon bozoriga olib chiqishda marketing strategiyalaridan foydalanish	677
Meliqulov Abduhalil Norinovich	
O'zbekistonda kichik sanoat zonalarini tashkil etish va rivojlantirishda xorij tajribalaridan foydalanishning ustuvor yo'nalishlari	683
Ortiqov Avazbek Bahrom o'g'li	
Rene Dekart va Blez Paskal ta'limotlarida ratsional g'oyalar komparativistikasi.....	689
Ruzmatova Gulnoz Miraxrarovna	
Sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishining nazariy-uslubiy asoslari.....	694
Samijonov Musobek G'ayratjon o'g'li	
The Importance of the World Trade Organisation (WTO) and Uzbekistan's Efforts to Join It.....	699
Urozaliev Elyor, Khoshimova Sevara	
Jismoniy tarbiya va sport muassasalarini moliyalashtirishdagi mavjud muammolar.....	705
Abduqaxorov Ulug'bek Abdug'aniyevich	
Yangi O'zbekistonda turizmning drayver sifatida barqaror rivojlanish yo'nalishlari	709
Tuxliyev Iskandar Suyunovich	
Mahalliy soliqlar va yig'implarning iqtisodiy mohiyati hamda ularni undirishning xususiyatlari	713
Tuychiyev Kamoliddin	
Tijorat banklari raqobatbardoshligini oshirishda xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari va ulardan foydalanish yo'llari	717
Yadgarov Nodir Ravshanovich	
Organik qishloq xo'jaligiga o'tish bosqichlarining tashkiliy jihatlar va iqtisodiy asoslari.....	723
Amirqulov Shuxrat Olimovich	
Davlat xaridlari jarayonida e'tiborsiz ijrochilarni imkoniyatini cheklash masalalari	727
G'ofurov Temur Baxrom o'g'li	

O'zbekiston iqtisodiyotida investitsion loyihalarni faol tashkil etish istiqbollari	730
Utkurov Kozimjon Dilmurod o'g'li	
Iqtisodiy o'sishni ta'minlashda transport tadbirkorligi faoliyatini rivojlanish imkoniyatlari	733
M. Masharipova, I. Ruzmetova, D. Kuramboyeva	
Sug'urta faoliyatini takomillashtirishda andarrayting xizmatining o'rni	737
Qarshiyev Daniyar Eshpulatovich	
O'zbekistonda eksportni sug'urtalash mexanizmlarini yanada kengaytirish yo'nalishlari	741
Qarshiyev Keldiyor Eshpulatovich	
Kambag'allikni qisqartirishda aholini tadbirkorlikka yo'naltirish	745
Rajabboyev Muzaffar Erkaboyevich	
Yoqilg'i-energetika korxonalarining moliyaviy barqarorligining ilmiy nazariy asoslari	749
Xusanov Qaxramon Nishonovich	
Оценка результатов реформы бухгалтерского учета в Республике	753
Киличева Фарида Бешимовна, Ирмухамедова Муслима Дилшодовна	
Эффективность программ соответствия в различных компаниях	757
Ахмедов Бехзод Ахмедович	
Элементы системы внутреннего контроля в выбранном финансовом институте	762
Хасанов Кахрамон Ахмаджанович	
Authentic Leadership Unleashed: A Comparative Analysis of Leadership Styles	767
Esanova Shohida Utkirovna	
Investitsion loyihalarni moliyalashtirishdagi moliyaviy risklarni boshqarishning ilg'or xorij tajribalari	774
Madiyarov Sanjar Gulyamovich	
Paxta-to'qimachilik klasterlarida xarajatlar hisobining uslubiy masalalari takomillashtirish	781
Toshpo'latov Azizbek Shermuxamadovich, Umaraliyev Isomidin Ismonjon o'g'li	

BIOLOGIK AKTIVLARNI BAHOLASHNING USLUBIY JIHATLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Boltayev Abror Sayitmuradovich

PhD, Fiskal institut

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası mudiri, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada biologik aktivlarni baholashning uslubiy jihatlarini takomillashtirish masalalari bayon qilingan. Xususan, biologik aktivlarning haqqoniy qiymatini aniqlashda bozor yondashuviga asoslangan baholash usullari taklif etilgan va ulardan foydalanish amaliy yondashuvlar asosida ko'rsatib berilgan. Shuningdek, biologik aktivlarni moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan qiymatini shakllantirish modeli taklif etilgan va tadqiqot natijalari asosida xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: biologik aktiv, qishloq xo'jaligi, haqqoniy qiymat, bozor yondashuvi, bozor ishtirokchilari, faol bozor, bozor narxlar, moliyaviy hisobot.

Abstract: This article discusses issues of improving methodical aspects of assessing biological assets. In particular, valuation methods based on a market approach in determining the fair value of biological assets are proposed, and their use is shown in reliance upon practical approaches. In addition, there is proposed the model for formation of the value of biological assets reflected in financial statements and relevant conclusions are formulated based on the results of the study.

Key words: biological asset, agriculture, fair value, market approach, market participants, active market, market prices, financial statements.

Аннотация: В данной статье рассмотрены вопросы совершенствования методических аспектов оценки биологических активов. В частности, предложены методы оценки, основанные на рыночном подходе при определении справедливой стоимости биологических активов, и показано их использование на основе практических подходов. Кроме того, предложена модель формирования стоимости биологических активов, отражаемых в финансовой отчетности, и по результатам исследования сформулированы выводы.

Ключевые слова: биологический актив, сельское хозяйство, справедливая стоимость, рыночный подход, участники рынка, активный рынок, рыночные цены, финансовая отчетность.

KIRISH

Ma'lumki, biologik aktivlarni tan olish va moliyaviy hisobotda aks ettirish 41-son “Qishloq xo'jaligi” nomli buxgalteriya hisobi xalqaro standarti (BHXS) bilan tartibga solinadi. Mazkur standartga muvofiq biologik aktiv dastlabki tan olinishida va har bir hisobot davrining oxirida sotish xarajatlari chegirilgandagi haqqoniy qiymatda (bunda haqqoniy qiymatni ishonchli baholash imkoni bo'lmagan holatlar mustasno) baholanishi kerak. Bundan ko'rinadiki, biologik aktivlar dastlabki tan olish sanasida ham hisobot sanasida ham sotish xarajatlari chegirilgan holdagi haqqoniy qiymat bo'yicha baholanishi lozim. Bunda 13-son “Haqqoniy qiymatni baholash” nomli MHXS biologik aktivlarning haqqoniy qiymatini aniqlash va haqqoniy qiymat bilan bog'liq ma'lumotlarni yoritishda huquqiy asos hisoblanadi. Biroq, mazkur MHXS asosida biologik aktivlar haqqoniy qiymatini baholashda va haqqoniy qiymatda baholash to'g'risidagi ma'lumotlarni yoritib berishda ayrim muammolarning mavjudligi, biologik aktivlarning haqqoniy qiymatini ishonchli baholashda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Jumladan:

- ayrim biologik aktivlar uchun faol bozorning mavjud emasligi. Chunki, biologik aktivning haqqoniy qiymatini aniqlash bozor ma'lumotlariga asoslangan baholash hisoblanadi.;
- biologik aktivlar haqqoniy qiymatini baholashda foydalaniladigan aniq ma'lumot manbalarining mavjud emasligi. Bu o'z navbatida, biologik aktivlar haqqoniy qiymatini baholash usullarini qo'llash imkonini bermaydi. Natijada, biologik aktivlarni baholashda haqqoniy qiymat tamoyilini qo'llash murakkablashadi;
- MHXS asosida buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobot tuzishda malakali kadrlar yetishmasligi. Bu esa, buxgalteriya hisobi subyektlarida MHXSni qo'llash jarayonini qiyinlashtiradi.

Shuningdek, qishloq xo'jaligi faoliyati hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida takomillashtirishda, biologik aktivlarni tan olish, baholash, buxgalteriya hisobida va moliyaviy hisobotda aks ettirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarining yetarli emasligi ham asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Bu esa, tanlangan mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, biologik aktivlarni baholashning uslubiy jihatlarini takomillashtirish masalalari mamlakatimiz iqtisodchi olimlari tomonidan deyarli tadqiq qilinmagan. Ba'zi iqtisodchi olimlarning ilmiy asarlarida MHXS asosida qishloq xo'jaligi faoliyati hisobini takomillashtirishning ayrim jihatlarini yoritib berilgan xolos. Xususan, iqtisodchi olim B.Yu.Menglikulov^[3] tomonidan chorvachilikda biologik aktivlarni tan olish va hisobini tashkil etish hamda boshqaruvning axborot ta'minotidagi ayrim muammolar tadqiq qilib o'rganilgan. Biroq, iqtisodchi olim tomonidan biologik aktivlarni tan olish, baholash tartibi, baholashda foydalaniladigan ma'lumot manbalari, baholash usullari, shu jumladan, dastlabki tan olishda va hisobot davrining oxirida haqqoniy qiymatda baholash masalalari tadqiq qilib o'rganilmagan.

Iqtisodchi olim F.T.Temirov ta'kidlashicha, "Mamlakatimizda buxgalteriya hisobining milliy standartlarida (1-BHMS, 4-BHMS, 5-BHMS, 21-BHMS) "Biologik aktivlarni hisobga olish" bo'limlari ishlab chiqilgan, biologik aktivlarni hisobga olish bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqildi. Biroq ko'plab tashkiliy va uslubiy muammolar hal etilmadi. Xususan, 5-sonli "Asosiy vositalar" biologik aktivlarni hisobga olish, ya'ni ko'p yillik daraxtlar, ishchi va mahsuldoq hayvonlarni, shuningdek, 4-BHMSda o'stirishdagi va boquvdagi hayvonlarni hisobga olishning uslubiy jihatlarini bayon etilgan. Lekin, aynan ularni biologik aktiv, xususan, biologik aktivlarni baholash, ularning sintetik va analitik hisobini yuritish, moliyaviy hisobotlarda qishloq xo'jaligi faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarni oshkor qilish bayon etilmagan"^[4].

Iqtisodchi olim S.N.Tashnazarovning yozishicha, "MHXS'larga o'tish uchun faol bozor shakllangan bo'lishi kerak. MHXS'lari obyektlarni adolatli baholash tizimiga asoslanadi. Shuning uchun baholash mexanizmlari rivojlantirish zaruriyati mavjud. Masalan, zaxiralar sof sotish qiymati yoki tannarxidan eng kichigi bo'yicha baholanadi. Ko'chmas mulk, mashina va asbob-uskunalar hamda moliyaviy aktivlar adolatli qiymati bo'yicha baholanadi. Bu obyektlar faol bozor bo'lgandagina adolatli baholanadi"^[5].

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan farqli ravishda ko'plab xorijlik iqtisodchi olimlar tomonidan MHXS asosida biologik aktivlarni hisobga olish va moliyaviy hisobotda aks ettirish, xususan ularni haqqoniy qiymatda baholash masalalari tadqiq qilib o'rganilgan. Jumladan, xorijlik iqtisodchi olimlar Rubén Dario Marrufo Garcia va Abel Maria Cano Moraleslar "Buxgalteriya hisobi nuqtayi nazaridan, Kolumbiya qishloq xo'jaligi korxonalari uchun moliyaviy hisobotlarda biologik aktivlarni haqqoniy qiymatda hisobga olishda, boshqa bozorlar orasida rejalashtirilgan bozorlarda shakllangan haqqoniy sotish bahosidan vositachilik xarajatlari, soliqlar va yig'implarni chegirgan holda hisobga olish muhim ahamiyatga ega"^[6] deb ta'kidlagan holda biologik aktivlarni hisobga olish tizimlari va 41-son BHXS qo'llanilishini ko'rsatib o'tishgan.

Latviyalik iqtisodchi olimlar Iluta Arbidane va Iveta Mietulelar^[7] dastlabki tan olish vaqtidagi biologik aktivning haqqoniy qiymatini, biologik aktivlarni tan olish vaqtidagi bozor qiymati hamda biologik aktivlarni moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan qiymatini, biologik aktivlarni tan olish vaqtidagi haqqoniy qiymati sifatida tasniflashadi. Fikrimizcha, biologik aktivlarni tan olish vaqtidagi bozor qiymati bu biologik aktivning haqqoniy qiymati sifatida hamda undan sotish xarajatlarini chegirandagi qiymati, biologik aktivlarni moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan qiymat sifatida tan olinishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Shu bilan birga, iqtisodchi olim L.F.Sitdikova^[8] qishloq xo'jalik korxonalarida biologik aktivlar hisobini takomillashtirish bo'yicha olib borgan ilmiy-tadqiqot ishlarida, biologik aktivlarni haqqoniy qiymatda hisobga olish algoritmini taklif etadi. Ushbu taklif etilgan algoritmda belgilangan tashkiliy va iqtisodiy tadbirlardan biri biologik aktivlarni haqqoniy qiymat bo'yicha buxgalteriya hisobida aks ettirish bo'lib, u qishloq xo'jaligi tashkilotlari faoliyati to'g'risida eng ishonchli va to'liq axborot olish imkonini beradi deb ta'kidlaydi. Fikrimizcha, taklif etilgan algoritmda belgilangan mazkur tadbirni, biologik aktivlarning haqqoniy qiymatidan sotish xarajatlarini chegirgan holda buxgalteriya hisobida aks ettirish deb belgilanishi maqsadga muvofiq.

Iqtisodchi olim N.N.Agoshkova^[9] ham biologik aktivlarni tan olish, baholash, hisobga olish va moliyaviy hisobotda aks ettirish tartibini takomillashtirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan. Xususan, iqtisodchi olim 41-son BHXSga muvofiq faol bozor mavjud va mavjud bo'lmaganda biologik aktivlarning haqqoniy qiymatini aniqlash algoritmini tavsiya qiladi. Uning tavsiyasiga ko'ra, biologik aktivlar bilan bog'liq operatsiyalar faol bozorda amalga oshirilsa, aktivning haqqoniy qiymati uning ushbu bozordagi qiymatidan kelib chiqqan holda aniqlanishi kerak. Faol bozor mavjud bo'lmagan taqdirda, haqqoniy qiymat biologik aktivning joriy haqiqiy narxidan, shu kabi biologik aktivlar bo'yicha oxirgi bitim narxidan, semizligi, vazni, hayvon zoti, meva ekinlarining navlari va boshqa ko'rsatkichlardan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Iqtisodchi olim L.I.Kulikova esa, “41-son BHXS biologik aktiv yoki qishloq xo‘jaligi mahsulotining sotish xarajatlarini hisobga olmagandagi haqqoniy qiymatini aniqlashning bir qancha muqobil variantlarini ko‘rib chiqadi” [10] deb ta’kidlagan holda, haqqoniy qiymatni aniqlashda biologik aktiv yoki qishloq xo‘jaligi mahsulotining hozirgi holati va joylashgan joyida faol bozor mavjud va mavjud bo‘lmagan holatlar bo‘yicha tasniflaydi va tavsiflab beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Biologik aktivlarni baholashning uslubiy jihatlarini takomillashtirish masalasini tadqiq qilishda ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Jumladan, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarni o‘rganishda mantiqiy fikrlash, dalillar to‘plash, tasavvur etish, qiyoslash, shakllantirish va muammoni qo‘yish kabi nazariy-tadqiqot hamda ilmiy adabiyotlar, kuzatish va davr oralig‘ida tadqiq qilish kabi empirik tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Albatta, yuqoridagi iqtisodchi olimlarning biologik aktivlarni tan olish va baholash bo‘yicha yondashuvlarini e’tirof etgan holda 13-son “Haqqoniy qiymatni baholash” nomli MHXSga murojaat qiladigan bo‘lsak, unda “Mazkur MHXS haqqoniy qiymatni baholash sanasida bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi odatdagi operatsiyada aktivni sotishdan olinishi yoki majburiyatni o‘tkazish uchun to‘lanishi mumkin bo‘lgan narx sifatida ta’riflaydi” [2] deya tavsiflangan. Demak, yuqoridagi ta’rifga asosan biologik aktivlarning haqqoniy qiymati bu baholash sanasida bozor ishtirokchilari o‘rtasidagi odatdagi operatsiyada biologik aktivni sotishdan olinishi mumkin bo‘lgan narxdir. Mazkur narx turli baholash usullaridan foydalanilgan holda shakllantiriladi. Bunda tadbirkorlik subyekti mavjud sharoitlarda o‘rinli bo‘ladigan haqqoniy qiymatni baholash uchun yetarli ma’lumot bo‘lgandagina baholash usullaridan foydalanishi lozim. Shu sababli, haqqoniy qiymatni baholashda o‘rinli, kuzatiladigan ma’lumot manbalaridan foydalanishni maksimallashtirgan holda kuzatilmaydigan ma’lumot manbalaridan foydalanishni minimallashtirishi lozim.

13-son MHXSda belgilangan haqqoniy qiymat iyerarxiasiga muvofiq haqqoniy qiymatni baholash hamda yoritib beriladigan ma’lumotlarda izchillik va qiyosiylikni ta’minlash maqsadida biologik aktivlarni haqqoniy qiymatini baholashda foydalaniladigan ma’lumot manbalarini ham uchta darajali toifaga ajratish mumkin:

- 1-darajali. Tashkilot baholash sanasida foydalanishi mumkin bo‘lgan bir xil biologik aktivlar bo‘yicha faol bozorlardagi (tuzatilmagan) narxlar;
- 2-darajali. 1-darajaga kiritilgan narxlardan tashqari, biologik aktivlar bo‘yicha kuzatiladigan bevosita yoki bilvosita ma’lumot manbalari;
- 3-darajali. Biologik aktivlar bo‘yicha kuzatilmaydigan ma’lumotlar.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, respublikamizda biologik aktivlar haqqoniy qiymatini baholashda foydalanish mumkin bo‘lgan, bir xil biologik aktivlar bo‘yicha faol bozorlardagi (tuzatilmagan) narxlar, ya’ni 1-darajali ma’lumot manbalari kuzatilmaydi. Ya’ni, bir xil biologik aktivlar bo‘yicha faol bozor shakllanmagan. Shu sababli ham, yuqorida faol bozor shakllangan bo‘lishi lozimligi ta’kidlab o‘tgan edik. Chunki, bir xil biologik aktivlar uchun faol bozor bo‘lgandagina biologik aktivlar haqqoniy qiymatini baholash uchun narxdan tuzatishsiz foydalaniladi. Bu esa, biologik aktivni haqqoniy qiymat asosida baholashning eng ishonchli dalilini ta’minlaydi. Shu bois, bugungi kunda tadbirkorlik subyektlari tomonidan biologik aktivlarning haqqoniy qiymatini aniqlashda 2-darajali ma’lumot manbalaridan foydalanishmoqda. Mazkur ma’lumot manbalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- faol bozorlardagi o‘xshash biologik aktivlar bo‘yicha narxlar;
- faol bo‘lmagan bozorlardagi bir xil yoki o‘xshash biologik aktivlar bo‘yicha narxlar;
- biologik aktivlar bo‘yicha kuzatiladigan narxlardan tashqari ma’lumot manbalari.

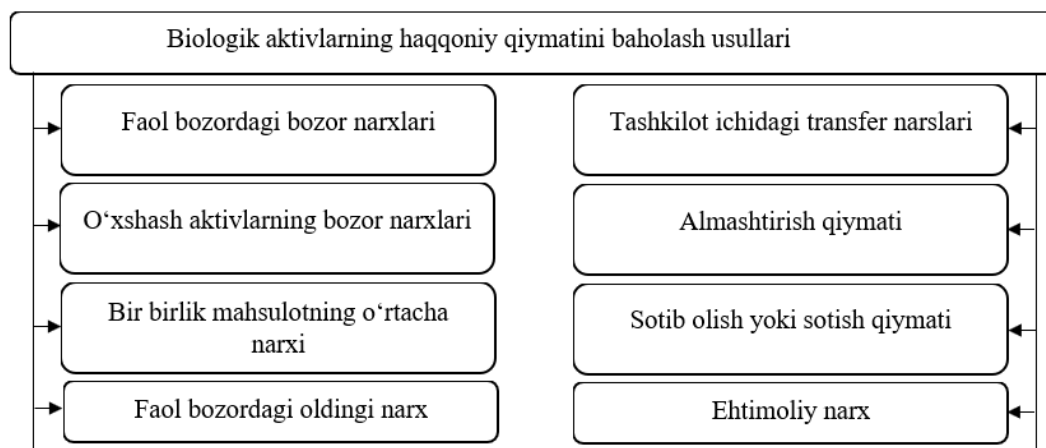
3-darajali ma’lumot manbalari, biologik aktivlar bo‘yicha kuzatilmaydigan ma’lumot manbalari hisoblanadi. Shu bois, tadbirkorlik subyekti muayyan holatlarda mavjud bo‘lgan eng yaxshi ma’lumotlar asosida, o‘zida mavjud bo‘lgan ma’lumotlarni ham o‘z ichiga olishi mumkin bo‘lgan biologik aktivlar bo‘yicha kuzatilmaydigan ma’lumot manbalarini belgilab olishi zarur.

Shunday qilib, tadbirkorlik subyekti biologik aktivlar haqqoniy qiymatini baholashda qo‘llash uchun yetarli ma’lumot mavjud bo‘lgan baholash usullaridan foydalanishlari kerak bo‘ladi. Bugungi kunda keng qo‘llaniladigan baholash usullari bozor yondashuvi, sarf yondashuvi va daromad yondashuviga asoslangan usullar hisoblanadi (1-jadval).

1-jadval: 13-son MHXSga muvofiq haqqoniy qiymatni baholashda qo'llaniladigan baholash usullari¹

№	Baholash usuli	Tavsifi
1	Bozor yondashuvi	Bu yondashuv bir xil yoki qiyosiy (o'xshash) aktivlar va aktivlar guruhini qamrab oladigan bozor operatsiyalari orqali yuzaga keladigan narxlar va boshqa o'rinli ma'lumotlardan foydalanadi
2	Sarf yondashuvi	Bu yondashuv aktivning xizmat ko'rsatish quvvatini almashtirishda joriy davrda talab etilishi mumkin bo'lgan summadir.
3	Daromad yondashuvi	Bu yondashuv kelgusi summalarni yagona joriy (diskontlangan) summaga aylantiradi. Bunda haqqoniy qiymatni baholash ushbu kelgusi summalar bo'yicha joriy bozor kutishlarini aks ettiradi.

Monografik tadqiqot natijalariga ko'ra, qishloq xo'jaligi faoliyatida foydalanilayotgan aktivlarni, xususan biologik aktivlarni haqqoniy qiymatini baholashda bozor yondashuviga asoslangan usullardan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shu sababli, biologik aktivlarning haqqoniy qiymatini aniqlashda bozor yondashuviga asoslangan quyidagi baholash usullaridan foydalanishni taklif etamiz (1-rasm).

1-rasm: Biologik aktivlarning haqqoniy qiymatini aniqlashda bozor yondashuviga asoslangan baholash usullari²

Yuqoridagi 1-rasmda keltirilgan bozor yondashuviga asoslangan baholash usullaridan foydalangan holda biologik aktivlarni haqqoniy qiymatini aniqlashni quyidagi amaliy yondashuvlar asosida ko'rsatib o'tmoqchimiz:

Aytaylik, tadbirkorlik subyekti qishloq xo'jaligi faoliyatida foydalanilayotgan biologik aktivlar haqqoniy qiymatini baholashda quyidagi usullardan foydalanadi:

- faol bozordagi bozor narxlar. Bu usuldan biologik aktivlar bo'yicha operatsiyalar uzluksiz ravishda narxlash ma'lumotlarini ta'minlash uchun yetarli davriylik va hajmda sodir bo'ladigan bozordagi bozor narxlar mavjud bo'lganda foydalaniladi. Masalan, tadbirkorlik subyekti qishloq xo'jaligi faoliyatida yetishtirilgan tovar baliq hajmi 1500 kg ni tashkil qildi. 1 kg tovar baliqning faol bozorda narxi 30 000 so'm. Tadbirkorlik subyektida yetishtirilgan tovar baliqni sotish bilan bog'liq kutilayotgan xarajatlar (transport xarajatlari, sotish bozorida to'lanadigan yig'im va boshqa to'lovlar) 5 000 000 so'm sifatida baholandi. Mazkur holatda, tadbirkorlik subyektida yetishtirilgan jami tovar baliq hajmining haqqoniy qiymati

$$40\,000\,000 \text{ ((1500} \times 30\,000) - 5\,000\,000) \text{ so'mga teng bo'ladi.}$$

- o'xshash aktivlarning bozor narxlar. Bu usulda faol bozordagi o'xshash aktivlar bo'yicha narxlardan, agarda faol bozor mavjud bo'lmasa, mavjud bozorlardagi bir xil yoki o'xshash aktivlar bo'yicha narxlardan foydalaniladi. Masalan, tadbirkorlik subyektida 100 bosh simmental zotli sigirlar mavjud. Mazkur biologik aktivlar uchun faol bozor mavjud emas. Ammo, yaqinda mavjud bozorda shunga o'xshash xususiyatga ega bo'lgan sigirlar boshiga 25 000 000 so'mdan sotildi. Sigirlarni bozorda sotish bilan bog'liq kutilayotgan xarajatlar 20 000 000 so'mga baholandi. Ushbu vaziyatda, 100 bosh simmental zotli sigirlarning haqqoniy qiymati

$$2\,480\,000\,000 \text{ ((100} \times 25\,000\,000) - 20\,000\,000) \text{ so'mni tashkil etadi.}$$

1 13-son "Haqqoniy qiymatni baholash" MHXSga muvofiq muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

2 Tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

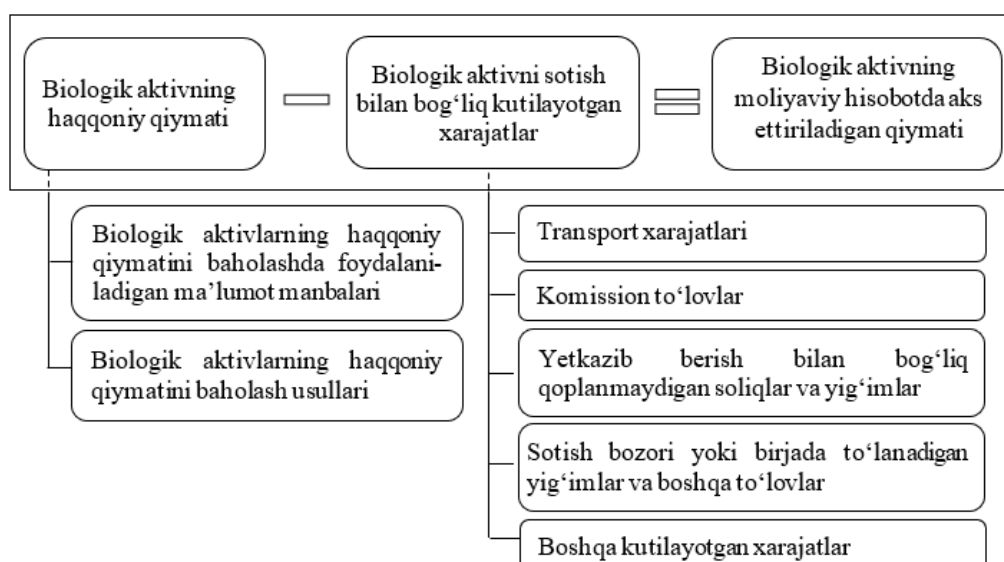

Biologik aktivlarning haqqoniy qiymatini aniqlash bo'yicha yana ko'plab misollar keltirish mumkin. Shuni aytib o'tish joizki, tadbirkorlik subyekti biologik aktivlarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda haqqoniy qiymatni baholashda bir yoki bir nechta baholash usullaridan foydalanishlari mumkin. Chunki, biologik aktivlar bo'yicha faol bozor mavjud bo'lganda, undagi narxlar orqali baholashdagina yagona baholash usulidan foydalanish o'rinli bo'ladi. Shu bois, biologik aktivlarni baholash sanasida qo'llanilgan mulohazalar turlicha bo'lishi mumkin. Bu esa, biologik aktivlar haqqoniy qiymatini baholashda quyidagilarni aniqlashni talab etadi:

- baholashning predmeti bo'lgan muayyan biologik aktivning mavjudligi;
- biologik aktivni haqqoniy qiymatini baholash uchun o'rinli bo'lgan baholashning dastlabki sharti (uning eng to'g'ri va samarali foydalanilishiga mos tarzda);
- biologik aktiv uchun asosiy (yoki eng manfaatli) bozor mavjudligi;
- biologik aktivlarni haqqoniy qiymatda baholash uchun o'rinli baholash usuli yoki usullari.

Tadbirkorlik subyektida biologik aktivlar haqqoniy qiymatini baholash sanasida qo'llanilishi mumkin bo'lgan mulohazalardan kelib chiqqan holda biologik aktivlarning har bir turi (guruhi) bo'yicha o'rinli baholash usulini tanlaydi. Tanlangan o'rinli baholash usullari va ularni ishlab chiqishda foydalaniladigan ma'lumot manbalarini tadbirkorlik subyekti o'zining hisob siyosatida aks ettirishi hamda moliyaviy hisobotda mazkur ma'lumotlarni yoritib berishi lozim.

Albatta, iqtisodchi olimlarning ilmiy-uslubiy asarlarida va monografik tadqiqot obyekti sifatida o'rganilgan tadbirkorlik subyektlarida biologik aktivlarning haqqoniy qiymatini baholash metodikasi bo'yicha yondashuvlar keltirilgan. Biroq, keltirilgan yondashuvlar asosan biologik aktivlarni dastlabki tan olish vaqtida biologik aktivlarni haqqoniy qiymatda baholanishi bo'yicha yondashuvlar hisoblanadi. Shuningdek, ayrim iqtisodchi olimlarning ilmiy-uslubiy asarlari sharhi shuni ko'rsatadiki, biologik aktivning haqqoniy qiymati bilan uni moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan qiymati bir xil tushuncha sifatida yondashilgan. Vaholanki, bu tushunchalar bir-biridan farqlanadi. Biologik aktivning haqqoniy qiymati uni baholashda foydalaniladigan ma'lumot manbalari asosida o'rinli baholash usuli orqali baholangan qiymat hisoblanadi. Biologik aktivni moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan qiymat esa, biologik aktivning haqqoniy qiymatidan uni sotish bilan bog'liq kutilayotgan xarajatlarni chegirish asosida shakllantiriladi hamda moliyaviy hisobot axborotlaridan foydalanuvchilarga mazkur qiymat bo'yicha ma'lumotlar oshkor qilinadi. Shu o'rinda, biologik aktivlarni moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan qiymatini shakllantirishning quyidagi modelini taklif etamiz (2-rasm).

2-rasm: Biologik aktivlarni moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan qiymatini shakllantirish modeli³

Endi, ushbu model yordamida biologik aktivlarning moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan qiymatini shakllantirish tartibini quyidagi amaliy misol yordamida yoritib bermoqchimiz. Aytaylik, tadbirkorlik subyekting chorvachilik tarmog'ida 100 bosh yirik shoxli chorva mollari mavjud. Ushbu chorva mollarinin haqqoniy qiymati 2 000 000 000 so'm sifatida baholangan. Chorva mollarni bozorda sotish bilan bog'liq kutilayotgan xarajatlar quyidagicha baholandi:

3 Tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

- transport xarajatlari – 20 000 000 so'm;
- sotish bozorida to'lanadigan yig'im – 10 000 000 so'm.

Mazkur vaziyatda, yuqoridagi modelga asoslangan holda tadbirkorlik subyekti biologik aktivi bo'lgan chorva mollarining moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan qiymatini shakllantiradigan bo'lsak, u 1 970 000 000 (2 000 000 000 – (20 000 000 + 10 000 000)) so'mni tashkil qiladi. Demak, tadbirkorlik subyekti 100 bosh yirik shoxli chorva mollari qiymatini biologik aktiv sifatida moliyaviy hisobotda 1 970 000 000 so'm sifatida aks ettirishi lozim.

Fikrimizcha, biologik aktivlar qiymatining mazkur model asosida moliyaviy hisobotda aks ettirilishi, biologik aktivlar bo'yicha axborotning to'g'ri taqdim etilishini va u bo'yicha moliyaviy hisobotda ma'lumotlarni yoritib berish axborotdan foydalanuvchilarga tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

XULOSA

Shunday qilib, biologik aktivlarni tan olish va baholashning uslubiy asoslarini tadqiq qilib o'rganish natijasida quyidagi xulosa va takliflar shakllantirildi:

- xalqaro va milliy tajribalar asosida biologik aktivlarni aktiv sifatida tan olish shartlari, haqqoniy qiymat, bozor ishtirokchilari, operatsiya, aktiv yoki majburiyat va narx atamaları tasniflangan holda tavsiflab berildi. Bu albatta, yuqoridagi tan olish shartlari va atamalarni amalda to'g'ri talqin qilgan holda qo'llash imkonini beradi;
- 13-son MHXSga muvofiq biologik aktivlarni haqqoniy qiymatini baholashda hamda yoritib beriladigan ma'lumotlarda izchillik va qiyosiylikni ta'minlash maqsadida foydalaniladigan ma'lumot manbalari toifalarga ajratildi va ulardan foydalanish tartibi asoslab berildi;
- haqqoniy qiymatni baholashda qo'llaniladigan baholash usullari tavsiflab berildi hamda biologik aktivlarning haqqoniy qiymatini aniqlashda bozor yondashuviga asoslangan baholash usullari taklif etildi. Mazkur taklif etilgan usullardan foydalangan holda biologik aktivlar haqqoniy qiymatini baholash tartibi amaliy ma'lumotlar asosida ochib berildi. Shuningdek, tadbirkorlik subyekti baholash sanasida qo'llanilishi mumkin bo'lgan mulohazalardan kelib chiqqan holda biologik aktivlarning har bir turi (guruhi) bo'yicha o'rinli baholash usullarini tanlashi hamda ularni ishlab chiqishda foydalaniladigan ma'lumot manbalarini hisob siyosatida aks ettirishi va moliyaviy hisobotda mazkur ma'lumotlarni yoritib berishi lozimligi asoslandi;
- biologik aktivlarni moliyaviy hisobotda aks ettiriladigan qiymatini shakllantirish modeli taklif etildi. Bizningcha, mazkur model biologik aktivlar qiymati to'g'risida axborot moliyaviy hisobotda to'g'ri taqdim etilishini va foydalanuvchilarga taqdim etilgan moliyaviy hisobotda biologik aktivlar to'g'risida yoritilgan axborotlar tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. 41-son "Qishloq xo'jaligi" Buxgalteriya hisobi xalqaro standarti (BHXS). <https://lex.uz/uz/docs/6312360> (24.01.2024)
2. 13-son "Haqqoniy qiymatni baholash" Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) <https://lex.uz/uz/docs/6312360> (24.01.2024)
3. B.Yu.Menglikulov Chorvachilikda biologik aktivlarni saqlash xarajatlari hisobi, tannarx hisoblash va auditi metodologiyasini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan diss. – T.: 2023. – 29 b.
4. Temirov F.T. Ko'p tarmoqli fermer xo'jaliklarida buxgalteriya hisobini tashkil etishni takomillashtirish yo'llari. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T.: 2021. – 22 b.
5. S.N.Tashnazarov O'zbekistonda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) o'tishdagi muammolar va hal qilish yo'llari. "Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga o'tish va xalqaro tajribani o'zbekistonda qo'llashning dolzarb masalalari" mavzusidagi xalqaro ilmiy - amaliy anjuman maqolalar to'plami. Toshkent – "Iqtisodiyot" – 2022. -335 b.
6. Rubén Dario Marrufo Garcia, Abel Maria Cano Morales. Accounting treatment of biological assets and agricultural products. "Visión de Futuro" Año 18, Volumen Nº 25 Nº 2, Julio – Diciembre 2021 – Pág 63 – 86.
7. Iluta Arbidane, Iveta Mietule. Problems and solutions of accounting and evaluation of biological assets in Latvia. Entrepreneurship and Sustainability Issues, 2018, 6 (1), pp.10-22. 10.9770/jesi.2018.6.1(1). hal-01947873.
8. Ситдикова Л.Ф. Развитие учета биологических активов в сельскохозяйственных организациях. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Нижний Новгород – 2013. 12-14 ст.
9. Агошкова Н.Н. Совершенствование учета воспроизводства внеоборотных биологических активов в сельском хозяйстве // Международный бухгалтерский учет. 15 (261) – 2013. – 23 ст.
10. Куликова Л.И. Международные стандарты финансовой отчетности. Нефинансовые активы организации: учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 331 с.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 1

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.